

EMLÉKEZÉS SOCINUS FAUSTUSRA, AZ ANTITRINITÁRIUS „VÁNDORTEOLÓGUSRA” HALÁLÁNAK 400. ÉVFORDULÓJÁN

A tanulmányt a „tisztesség adassék” szándékával írtam, ugyanis az unitárius teológiatörténet eléggé óvatosan foglalkozott Socinus Faustus teológiájának értékelésével, és főleg az erdélyi antitrinitárius és unitárius reformációra gyakorolt hatásával. A *Keresztény Magvető*ben mindössze két rövid írás jelent meg Beniczédi Páltól, de ezek is inkább csak ismertetések. Borbély István hittani munkáiban szintén szűkszavúan értékeli, mérlegeli teológiáját. Sőt, elmondhatjuk, hogy Socinus teológiájának és Erdélyben tartózkodásának szerepéről is megoszlottak a vélemények: egyesek méltatták érdemeit, mások egyenesen „árulónak” tartották.

El kell ismernünk ugyanakkor azt is, hogy a „világi” antitrinitárius történetkutatás igen szép eredményeket ért el a Socinus-értelmezés terén, s ezért mi kétségkívül köszönettel tartozunk.

A tanulmány a teljesség igénye nélkül készült, és feltételezi a lengyel és az erdélyi antitrinitárius és unitárius reformáció történeti vetületeinek ismeretét.

Socinus Faustus élete

Fausto Paolo Sozzini *Sienában* (Olaszország) született 1539. december 5-én. Apját Alexander Sozzininak, anyját Agnes Patruccinak hívták.

Socinus kétéves volt, amikor édesapja meghalt. Édesanyja és a nagyanyja nevelte elég szűkös anyagi körülmények között. Gyermekéveinek nehézségeire később többször is visszaemlékezik. Két lánytestvére volt.

A tudományok iránti érdeklődését hithű római katolikus nagybátyja, Fausto Celso ébresztgette, a rövid életű Academia dei Scienti alapítója, akinek a tanácsára – és természetesen támogatásával – tagja lett az akadémiának.

A Sozzini családban hagyományos volt a jogi pálya választása, Faustót azonban e pálya nem vonzotta. Egy másik nagybátyja, Socinus Lelius (Lelio Francesco Mario Sozzini) a protestáns eretnokség gyanújába került, és ezzel az egész Sozzini család magára vonta az inkvizítorok érdeklődését. Socinus jónak látta elhagyni Olaszországot, Franciaországba utazott, két évig tartózkodott Lyonban (1561–1563). Rövid genfi tartózkodása idején az ottani olasz gyülekezet tagjául szegődött.

Lyonban érte nagybátyja, Lelius halálhíre (1562 május), aki ráhagyta nagyrészt vallási tárgyú írásait. Sozinus Zürichbe utazott, ahol magához vette nagybátyja irodalmi hagyatékát, és visszatért Lyonba, majd nemsokára újra Itáliába.

1563 és 1575 között életének talán legnyugodtabb éveit töltötte Firenzében, ahol a toszkánai nagyherceg lányának, Isabella de' Medicinek a tanácsadója (titkára, udvaronca) volt. Alkalma nyílt teológiával is foglalkozni, és mint „jó magaviseletet tanúsító római katolikus” adta ki a *De auctoritate Sancta Scriptura* (A Szentírás tekintélyéről) című munkáját. A mű iránti átfogó érdeklődésre vall, hogy több nyelvre is lefordították, és mind a katolikusok, mind a protestánsok használták.

Izabella halála után Socinus elhagyta Olaszországot – talán nem is sejtve, hogy többé nem fogja viszontlátni szülőföldjét –, Bazelbe ment, amely abban az időben a vallási türelem viszonylagos otthona volt, és megírhatta a *De Iesu Christo Servatore* (Jézus Krisztusról, a Megváltóról) című könyvét. A műben önálló krisztológiai felfogását fejtette ki, és ez az első távolodó lépést jelentette a hagyományos (dogmatikus) keresztény teológiai állásponttól. Azt hangsúlyozta ugyanis, hogy Krisztus nem azért Megváltónk, mert meghalt értünk a kereszten bűneinkért, hanem mert megmutatta az üdvösségre vezető utat. A könyv kéziratban terjedt, s csak később nyomtatták ki Lengyelországban (1598).

1578-ban Giorgio Biandrata (Blandrata György, 1515–1588) Erdélybe hívta Socinust, hogy „személyes disputáció” során győzze meg Dávid Ferencet: vonja vissza – vagy legalább is ne képviselje nyilvánosan – a Krisztus nem-imádásának és nem-segítségül-hívásának tanítását („*non adoramus et non invocamus*”). Erre a találgozásra még visszatérünk, mert ott mutatjuk be a dávidferenci unitarizmus és a socinianizmus közti teológiai különbséget, és azt a sajnálatos helyzetet, amelyben az „illetékesek” előre eldöntötték Dávid Ferenc életének és reformációjának további alakulását.

Dávid elítélése után Socinus Lengyelországba ment, ahol 15 éven át a lengyel antitrinitárius és unitárius reformáció szolgálatában munkálkodott.

Előbb Krakkóban telepedett le, ahol az anabaptista gyülekezethez szeretett volna csatlakozni. Az 1580-ban tartott rakóvi zsinaton tagja akart lenni ennek a közösségnek, de nem sikerült neki, mert azt kérték tőle, hogy újrakeresztelkedjék meg. Az újrakeresztelkedésre Socinus nem volt hajlandó, mert – érvelése szerint – a már megkeresztelteket az újrakeresztelés sem teheti „igazabb” kereszténnyé. Az újrakeresztelés elutasítása azt jelentette, hogy Socinust nem engedték úrvacsorában részesülni és nem válhatott egyháztaggá. A visszautasítás dacára azonban továbbra is részt vett az anabaptisták istentiszteletein, gyűlésein, zsinatain, sőt: ellenfeleikkel szemben védelmezte is őket.

Az 1584. évi wegróvi zsinaton Socinus hangsúlyozta, hogy Krisztus nemso-kára megjelenik, és imádni kell őt, ellenkező esetben nem lennének jobbak a zsidóknál és a hitetleneknél.

1588-ban a bresti zsinaton (Litvánia) a szakadás nyilvánvalóvá vált, s ő lett az úgynevezett „Kisebbik Egyház” vezető tekintélye. A Kisebbik Egyház szellemi központja közel 50 éven át Raków lett. Az unitarizmus (sok esetben socinianizmusnak, arianizmusnak, antitrinitarizmusnak nevezik) népszerűségére

vall, hogy Raków kálvinista vezetője egy hitvita után csatlakozott a Kisebbik Egyházhoz (1600), és két évvel később iskolát alapított Rakówban. Az iskola hírnevére vall, hogy nemcsak a szociniánus családok, hanem protestáns és római katolikus családok – főleg nemesek – gyermekei is látogatták. A tanulók száma hamarosan ezerre emelkedett.

Nyomdát hoztak Krakkóból (ekkor jelentették meg az antitrinitárius munkák többségét, itt tartották a zsinatokat; egy zsinat egy-két hétig tartott). A lengyel unitarizmus virágkorában kb. 330 gyülekezetük volt.

Socinus a fenyegetések miatt kénytelen volt elhagyni Krakkót: a jezsuiták által felbujtott csőcselék lerombolta gyülekezési helyüket (1591). Három évvel később Socinust is megtámadták (1594), száját sárral tömték tele azzal az indokkal, hogy „megrontotta apja hitét”. Négy évvel később, amikor a *De Iesu Christo Servatore* című könyve Krakkóban megjelent, a gyűlölet újra fellángolt ellene. A felbőszített tömeg betört házába, mindent összetört, és a súlyos betegen fekvő Socinust kihurcolták a város főterére, ahol szeme láttára égették el könyveit, kézirateit, és elhatározták, hogy a „veszélyes eretneket” a Visztulába dobják. A krakkói egyetem római katolikus rektora és két tanára mentette meg a tömeg bosszújától.

Socinus egy közelben lakó nemes úr birtokára menekült, aki befogadta őt, és akinek a lányát később feleségül vette. A házasságból egy kislány született, de Socinus felesége korán meghalt.

A krakkói kegyetlenség csak előjátéka volt annak, ami a lengyel unitarizmusra nézve az igazi megpróbáltatást, majd a pusztulást jelentette. 1638-ban ugyanis bekövetkezett a szellemi központ, Raków elpusztítása. A pusztítás azzal az ürüggyel kezdődött, hogy egy római katolikus személy keresztet állított fel a város bejáratához. A rakóvi iskola két tanulója – nem tudni, miért, csintalan-ságból, vallásos meggyőződésből, felbujtás nyomán? – addig dobálta a fakesztet, amíg az kettétört. A tanulókat szülei és a közösség is megbüntette, de a krakkói római katolikus püspök alkalmasnak látta a helyzetet az „arianizmus” szellemi központjának megsemmisítésére és az ariánusok „kiirtására”. Ez be is következett: az iskolát lerombolták, templomukat elvették, a lelkészeket törvénytelen kívül helyezték, lengyel testvéreinknek menekülniük kellett, de még volt annyi erejük, bátorságuk és akaratuk, hogy új iskolát alapítottak Luklawicében. A nyomdájukat a Visztulán úsztatva Danzigba menekítették. A többit már tudjuk: azt, hogy mit jelentett a lengyel unitáriusokra nézve 1660. július 10-e és az azt követő időszak.

Socinust lelkileg nagyon megviselte a rakóvi iskola és templom lerombolása, fizikai ereje egyre gyengült, és maga is Luklawicébe költözött. Élete utolsó éveit írással és a gyülekezetek látogatásával töltötte 1604-ben bekövetkezett haláláig.

Sírját – a hagyomány szerint – felbérelt fanatikuskok feltörték, hamvait szétszórták. Sírjának helyét azonban ismerjük, a kegyelet emlékművet állított oda, s

ezt 1927-ben a Szabadelvű Nemzetközi Keresztények konferenciája alkalmából újra felavatták. (Itt jegyezzük meg, hogy 2004. szeptember 24-e és 26-a között Krakkóban és Luklawicében tudományos ülészeket tartottak Socinus emlékére.)

Említésre méltó, hogy élete utolsó éveiben Socinus azt a megbízást kapta, hogy az 1574-ben kiadott és továbbra is használatban levő kátét revideálja egy fiatal lelkész, Stoinski segítségével. Ez a káté a *Christianae Religionis brevissima Institutio* nevet viselte, amelyben Socinus a hitelvek rövid summázását szerette volna elvégezni. Halála után egy évvel azonban munkatársa is elhunyt, munkájukat azonban folytatták és befejezték: Valentinus Schmalcius, Hieronimus Moskorovius (Moskorowski) és Johannes Völkel. A munka 1605-ben jelent meg lengyelül Rakówban, ezért a címe: *Catechesis Racoviensis*, vagy magyarul: a *Rakóvi Káté*. A káté 6 latin, 1 német, 2 holland, 2 angol, és magyar kiadásban (1607) jelent meg.

Socinus Faustus és Dávid Ferenc találkozása

Socinus és Dávid Ferenc találkozása és teológiai eszmecsereje történetének háttérében az a sajátos helyzet állt, amelyet a Dávidra nehezedő, a jezsuiták által irányított katolikus nyomás hozott létre, és amelynek következményeitől Blandrata György „féltette az egyházat” – vagy saját státusát.

Közismert, hogy Dávid az országgyűlés által 1577-ben megújított innovációs törvény ellenére 1578-ban nyilvánosan is hirdetni kezdte a Krisztus nem-imádásának tanát (például az 1578. évi tordai zsinaton; egyébként itt fejtette ki, hogy a gyermekkeresztelést el kell törölni). Az óvatos Blandrata megrettent Dávid teológiai határozottságától, és úgy gondolta: Erdélybe hívja Socinust, akinek a Krisztus személyéről és megváltói munkájáról tartott bázeli hitvitáiról és az 1578. július 12-én befejezett munkájáról (*De Iesu Christo Servatore*) tudott, azaz a céllal, hogy Socinus a teológiai eszmecserek után meggyőzze Dávidot: álljon el a Krisztus nem-imádásának teológiai felfogásától – vagy legalábbis ne terjessze azt nyilvánosan.

Socinus eleget tett Blandrata felkérésének, és Bázélból Lengyelországon át – a lengyel testvérek ajánlólevelével – Kolozsvárra érkezett. Dávid házában szállásolták el, itt-tartózkodása költségeit Blandrata fedezte.

Socinus érvelése nem győzte meg Dávidot, aki továbbra is kitartott teológiai meggyőződése mellett. És ez nem is volt véletlen, hiszen Dávid már 1570. november 29-én levelet írt Jacobus Palaeologus antitrinitárius gondolkodónak, amelyben nyíltan kifejtette nonadorandista nézeteit, és jóval Socinus látogatása előtt többször is volt alkalma személyesen tárgyalni erről a meggyőződéséről Palaeologussal annak kolozsvári tartózkodásai idején; közismert, hogy Palaeologus a nonadorantizmus híve volt.

A Dávid és Socinus közötti teológiai nézetkülönbségre részletesebben vizsgatérünk.

A találkozás során elhangzott „szellemi disputáció” tárgyát és lefolyását két, később megjelent munkából ismerjük:

– a *Defensio Francisci Davidis in negatio de non invocando Jesu Christu in precibus*ból, amelynek szerkesztői nonadorandisták voltak (Matthias Vehe-Glirius, ifj. Dávid Ferenc, Trauzner Lukács), de az indítványozó és az irányító Jacobus Palaeologus volt. A munka Aleksy Radeczki nyomdájában jelent meg 1580-ban (később kétszer is újra kiadták), illetve

– a *De Dualitate* című dávidferenci munkából, amelyet a *Defensio* mellé csatoltak. Ezt a munkát Márkos Albert 1943-ban lefordította, és *Dávid Ferenc értekezése a kettős istenségről* címen jelent meg.

Dávid életének további alakulását ismerjük. Tény, hogy Socinus 1579-ben dolgvágezetlenül távozott Erdélyből.

Palaeologus az említett munkájában azzal vádolja Socinust, hogy erdélyi látogatásával hozzájárult Dávid elítéltetéséhez. Nem tudhatjuk, hogy Dávid elítéltetése és halála után mit érezhetett lelkiismeretében Socinus, de tény, hogy Blandrata „számításai bejöttek”, és Socinus a találkozás, eszmecsere teológiai lényegét egy későbbi munkájában leírta, *De Jesu Christu invocatione: disputatio, quam Faustus Socinus per scripta habuit cum Francisco Davidis anno 1578, et 1579, paullo ante ipsius Francisci obitum* címmel (Raków, 1595). Tény az is, hogy Socinus „látogatása” után az erdélyi és a lengyel unitáriusok közti viszony elhidegült, ez azonban a két egyház szorongatott helyzetéből is adódhatott, nemcsak Socinus „kolozsvári vendégeskedéséből”. Természetesen nem beszélhetünk a viszony megszűnéséről – amire ékes bizonyítékul szolgált később az 1660. július 10-e utáni kölcsönös ragaszkodás, segítségnyújtás és szeretet.

Itt szeretném megemlíteni, hogy Socinus és Dávid Ferenc találkozásának irodalmi emléke Páskándi Géza *Vendégség* című történelmi drámája (1968/1969-ben írta), amely először a *Korunk* 1970/4. számában jelent meg, legújabb kiadása az *Erdélyi triptichon* című munkában. (A triptichon kifejezés a képzőművészetben hármast, kinyitható oltárképet jelent, amely a szentháromságot szimbolizálja. A drámák – mondja Páskándi – „az én protestáns létemet, az én szellemi oltárképemet jelentik.”)

A dráma szereplői (Páskándi elképzelésében): Dávid Ferenc, Erdélyben és a világon az első unitárius püspök, Mária, a szolgálólánya, vendége: Socino, a világhíró teológus, Blandrata György, a fejedelem udvari orvosa, Trauzner Lukács, a püspök veje, Kapitány, katonák.

Az Egyház a dráma és annak esetleges színpadi megjelenítése ellen a maga rendjén tiltakozott (435/1971. április 2. EKT). A tiltakozó iratot dr. Kis Elek püspök és dr. Kovács Lajos főjegyző felkérésére Szabó Árpád akkori kolozsvári lelkész készítette. Az Egyház mindenekelőtt a történelmi hűség mellőzését és Dávid erkölcsi tartásának elferdítését kifogásolta. A tiltakozás megfogalmazója így summázza véleményét: „Nyilvánvaló, hogy a dráma egyes részeinek ilyen összeválogatása célzatos (a cáfolat érdekében), de célunk éppen az volt, hogy

bemutassuk általa: ez nem a mi Dávid Ferencünk, s mindaz, amit Páskándi ilyen értelemben ír, az kétségkívül Dávid Ferenc személyének és életművének a dehonasztalását jelenti. És ez ellen tiltakozunk. Az a meggyőződésünk, hogy a dráma előadása hazánk bármelyik színpadán nagy visszatetszést keltene, nemcsak híveink széles körében, hanem minden tárgyilagos és jóérzésű emberben”.

Véleményem szerint Páskándi bármennyire „zseniális hitvallónak” mutatja is be Dávid Ferencet, a „költött”, indokolatlanul „kitalált” szereplő, Mária, valóban püspökünk erkölcsi tartását kérdőjelezi meg (lásd a dráma 3. és 5. képében). Úgyszintén Socinust is gátlástalan „szoknyavadásznak” tünteti fel a Máriával történt szerelmi kapcsolatai révén – ami egyáltalán nem felel meg Socinus jellemének.

A történetírás ugyanis igazolja, hogy Socinus fő erénye, akár mint teológusra, akár mint emberre tekintünk, az önmérséklet volt: „Mindig megőrizte hidegvérét, nem szidalmazta ellenfeleit (ami pedig akkoriban a vallásos vitatkozások alkalmával is szokás volt), hanem az udvaronc eleganciájával és udvariasságával, a józanész nyugodt érvelésével élt.”

Az irodalomtörténet azóta szépítgetni és magyarázni akarja Páskándi szándékát. Pomogáts Béla egyik tanulmányában például ezt írja: „Páskándi Géza félelmetes dramaturgiával mutatja be három felvonásban ennek a zsarnokságnak (1960-as évek) szellemiségét és működését, aljasságát és kíméletlenségét. Ugyanakkor Dávid Ferenc alakjában felmutatja a zsarnoki hatalom hiteles ellenfelét is: az igaz embert, aki a maga igazságában megfélemlíthetetlen és legyőzhetetlen... Páskándi történelmi drámájában ilyen módon a mindenkori zsarnokság logikájával, mentalitásával és működésével szembesülünk”. (*Három felvonás a zsarnokságról. Páskándi Géza Dávid Ferenc-drámájának környezete*)

Közismert, hogy a kolozsvári, budapesti és a békéscsabai színház az Egyház tiltakozása ellenére is bemutatta a darabot. Utoljára 2003. október 13–14-én mutatták be a Pesti Színházban, Pozsgai Zsolt rendezésében.

Számomra az idő múlása sem tudja megszépíteni – és semmiféle újszerű magyarázat – Páskándi e történelmi drámáját, még ha a zsarnokság elől 1975-ben Magyarországra menekült író később Kossuth-díjas is lett; továbbra is történelmi örökségünk elferdítésének és ízléstelennek tartom. A történelmi dráma előadása csak azokban nem kelt visszatetszést, akik nem ismerik a múltat, az akkori események történelmi hátterét.

Bözödi Györgynek adok ma is igazat, aki az *Igaz Szó* 1970. szeptember 25-i kerekasztal-értekezletén azt mondta: „Az író változtathat a történelmi valóságon a művészi céljai érdekében, hogy alakjainak jellemét, mondanivalójának lényegét tömörebben kifejezze, de ez nem mehet odáig, hogy egyenesen ellentétbe kerüljön a tényekkel, közismert hősei pedig jellemükkel össze nem férhető szerepben jelenjenek meg... Történelmi mű írásakor elengedhetetlenül szükséges a történelem alapos ismerete és alapvető vonásainak tiszteletben tartása”. Ennek az alapvető követelménynek Páskándi nem tett eleget!

A socinusi és a dávidferenci teológiák egybeesései és különbségei

Az alcím érzékeltetni szeretné a szocinianizmus és a dávidferenci unitarizmus közti teológiai egyetértéseket és különbségeket. Természetesen számolnunk kell azzal, hogy a mai unitárius teológia sok kérdésben más álláspontot szolgált meg. Ez egyrészt hitelveink fejlődésének, másrészt az angol–amerikai unitárius teológiai hatásnak tulajdonítható.

Mindkét teológus egyetértett abban, hogy a hitelveket a Bibliából igazolják, és mindkét teológus kiváló bibliaismerettel rendelkezett.

A legnagyobb eltérés a krisztológia területén mutatkozott, és alapjában véve a különböző értelmezés vezetett oda, hogy a szóbeli és az írásbeli viták során nem jutottak közös nevezőre.

Az írásbeli vita első terméke Dávid *De non invocando Jesu Christo in precibus theses Francisci Davidis* című munkája, amelyben négy tételben foglalta össze a maga nézetét:

– Istennek szigorú parancsa, hogy az Atya Istenen kívül senkit sem kell segítségül hívni;

– Krisztus szintén azt tanította, hogy a mennyei Atyán kívül senkit sem kell segítségül hívni;

– Az igaz könyörgés lélekben és igazságban az Atyához szól, tehát nem igaz az, amely a Fiúhoz szól;

– Jézus „mintaimját” nem a Krisztushoz, hanem az Atyához intézte.

Socinus elismerte Dávid érveléseit, de hangsúlyozta, hogy Krisztust érdemeiért lehet imádni is, „minthogy az ő imádásával elsősorban nem neki, hanem voltaképpen az Istennek adózunk tisztelettel”. Blandratát nem elégítette ki Socinus érvelése, és az ő nyomására Socinus irataiba beiktatta: „tagadhatatlanul tartozunk imádni Krisztust”. Írásaiban azonban ott maradt az őszinte belátás, hogy Krisztus segítségül hívására „nincs parancs a Szentírásban, és így csupán lehetséges, nem pedig kötelességből következő őt segítségül hívni”. Socinus – talán Blandrata sugallatára – azzal érvelt, hogy Krisztus nem-imádásának tanával Dávid Mózes akarja Krisztus „helyébe ültetni”. Dávid azzal is érvelt, hogy Jézus születésekor az angyalok nem Krisztust, hanem az Istent dicsőítették.

Az események további alakulását ismerjük, amelyek Dávid Ferenc elítéléséhez vezettek. Tárgyunk szempontjából jó megjegyezni, hogy Socinus mindvégig Blandrata támogatója maradt, és ott volt azon az 1579. április 7-én tartott, Blandrata-szimpatizáns értekezleten is, amelyen a további eseményeket körvonalazták, és Dávid elhallgattatását kitervelték. Dávid elítélése után (1579. június 1.) Blandrata értesítette a történekről a lengyel testvéreket (június 17.), Socinus még megvárta a válaszukat, amelyet a lengyelek augusztus 24-én a Belzycében tartott zsinaton fogalmazták meg, de hamarosan, szeptember 10-én, Lengyelországba távozott. Erdélyi küldetését befejezettek tekintette, és a dolgok további irányítását Blandrata György és Hunyadi Demeter vették át.

De küldetése befejezése előtt Erdélyben az unitarizmus teológiai irányulása már más irányt kapott, július 20-án szavazattöbbséggel megválasztották ugyanis Hunyadi Demetert új püspöknek (akit a fejedelem hamarosan megerősített tiszt-ségében), s ezen a zsinaton egy hitvallást is megfogalmaztak és aláírtak, amelyet *Consensus Ministrorum* néven ismerünk. Hogy a hitvallás megszövegezésénél mennyi volt Socinus szerepe – ha egyáltalán volt –, nem tudjuk, az egyháztörténetben úgy ismeretes, mint Blandrata „szövegezése”. Ott volt-e a zsinaton Socinus? Lehet, hogy igen, de személye már nem volt fontos, sőt, talán kívánatos sem.

Hasonlítsuk össze a történelmi hűség kedvéért a hitvallás krisztológiai megállapításait (a lelkészek és a hívek nevében beszél) a dávidferenci tételekkel:

– a szentírás igazi értelme szerint a názáreti Jézust Isten egyszülött fiának hiszik és vallják;

– őt tisztelni és imádni valónak hiszik, mivel a Fiúban az Atyát illetjük tisztelni;

– segítségül is kell hívni őt, mert lelki javakat várhatnak tőle a hívek szükségükben;

– Jézust a szentírással egyetértve annak a Krisztusnak mondják, aki a mi fejük, az egyháznak most is királya, és aki, ha át fogja is adni országát az Atyának, ebből nem következik, hogy most nem Istenünk, királyunk és főpapunk.

Dávid és Socinus egyaránt az apostoli hitvallást látta az egyetlen olyan közös alapnak, amelyet el kell fogadni.

A Dávid által kifogásolt gyermekkeresztelést a zsinat helyreállította, az áldást a 2Tessz 3, 16.18 alapján kötelezővé tették.

Socinus 1584. március 14-én Lengyelországban a Pawlikowicében tartott hitvitán Francken Christian (1552–1602?) német antitrinitárius gondolkodóval szemben fenntartotta a Krisztus imádásáról és segítségül hívásáról szóló teológiai felfogását.

A hitvita kezdettől fogva a kölcsönös meg nem értés jegyében zajlott, Francken ugyanis „a diskussziót kizárólag racionális argumentumok” alapján kívánta folytatni, azzal érvelve, hogy „az Írást mindenki saját szubjektív meggyőződése szerint hajlíthatja és interpretálhatja”. Socinus vitapartnerre érvelését nehezen fogadta el, mert „argumentumai Krisztus adorációja érdekében bibliai textusok exegézisére volt felépítve.” Francken a teremtő és a teremtmény különbségnek kijáró tiszteletadás tényéből indult ki (ez volt bizonyítéka non-adorantizmusának). Mivel a teremtő (Isten) és a teremtmény (Krisztus) természetüket illetően lényegszerűen különböznek, ezért lényegszerű különbségnek kell lennie az Istennek kijáró és a teremtménynek adott tiszteletadás között is. Istent imádni kell, de Krisztust mint teremtményt nem szabad imádni. Socinus kétségbeesetten bizonygatta, hogy Krisztust azon érdemeiért, amelyeket az Atyától kapott, imádni kell. Francken könnyedén cáfolta meg Socinus felfogását, mert szerinte Krisztus mint teremtmény az isteni attribútumoknak nem lehet

részese, hiszen azok végtelenek (ex definitione); ha isteni attribútumokkal rendelkezett volna, akkor ez azt jelentené, hogy Krisztus részt vett a világ teremtésében. Krisztusnak ilyen természetű munkáját márpedig maga Socinus sem fogadta el. A kiváló lengyel egyháztörténész, Lech Szcucki a vitát így értékelte: „Bármit tartunk is Francken érvelésének »technikai oldaláról«, el kell ismerünk, hogy itt éles elmével felfedte Sozzini krisztológiájának neuralgikus pontját, aki látható erőfeszítéssel védelmezte annak a nézetnek a koherenciáját, hogy Krisztus mint purus homo részese az isteni attribútumoknak.”

A hitvita eredménye igazolja, hogy Socinus sohasem volt, és nem is tudott nonadorantista teológussá „fejlődni”. Ezért nem csodálkozhatunk a Dávid Ferencsel folytatott disputáció eredménytelenségén.

Ennek ellenére a szocinianizmus teológiai alaptételei közül több is termékenyítőleg hatott az erdélyi antitrinitárius és unitárius teológiai gondolkodásra. Ezek közül megemlíjtük a következőket:

- a vallási türelem kihangsúlyozása;
- a szentháromsági dogma megkérdőjelezése és elutasítása;
- Jézus tanításainak – és nem személyének – értékelése; a Hegyi beszédet útmutatónak tartották;
- az üdvözülés feltétele Isten akaratahoz való igazodás, amelyet Jézus tanításaiban megfogalmazott;
- az áteredő bűn, a predestináció, a helyettes elégtétel és az örök kárhozat tanának elutasítása;
- az úrvacsorát Jézusra való emlékezésnek és az élet értéke iránti hálaadásnak tartották;
- hittek az emberi természet jóra való képességében és a bűnbocsánatban, amelynek indoklását Isten szeretetében vélték.

Felmerül a kérdés, nyert-e valamit az erdélyi antitrinitarizmus és az unitarizmus Socinus Faustus, „vándorteológus” munkájából, és hogyan értékeljük ma?

Válaszom, hogy bár Socinus tehetséges antitrinitárius gondolkodó volt, de krisztológiája „óvatos” volt, nem tudta követni Dávid, Palaeologus vagy Francken és mások radikalizmusát. Életútja a 16. századi „vándorteológus” élet-történetét példázza, sikerekkel és kudarcokkal.

Teológiai történetünk számbavételekor úgy vagyunk, hogy „se vele, se nélküle” nem tudhatjuk igazán értékelni az unitárius reformáció lényegét. Socinus halálának 400. évfordulóján elismerésünket fejezzük ki az antitrinitárius tanok melletti kiállásáért és a lengyel unitarizmusnak nyújtott szellemi-lelki támogatásáért.

Ajánlott forrásirodalom

- BALÁZS Mihály: Az erdélyi antitrinitarizmus az 1560-as évek végén. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1988.
- BALÁZS Mihály: Teológia és irodalom. Az Erdélyen kívüli antitrinitarizmus kezdetei. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1998.
- BENCZÉDI Pál: Socinus Faustus emléke. Keresztény Magvető LXV(1933). 84.
- BENCZÉDI Pál: Socinus Faustus mint úttörő. Keresztény Magvető LXVIII (1936). 243.
- BORBÉLY István : A magyar unitárius egyház hitelvei a XVI. században. Kolozsvár, 1914.
- BORBÉLY István: A mai unitárius hitelvek kialakulásának története. Keresztény Magvető. LVI(1924). 137-140.
- DÁN Róbert-PIRNÁT Antal (szerkesztők): Antitrinitarianism in the Second Half of the 16th Century. Akadémiai Kiadó. Budapest. 1982. Innen. Szczucki, Lech: Polish and Transylvanian Unitarianism in the Second Half of the 16th Century. 231.; Williams, H. George: The Christological Issues between Fancis Dávid and Faustus Socinus during the Disputation on the Invocation of Christ, 1578-1579. 287.; Godbey, John: Socinus and Christ. 57
- DÁN Róbert: Matthias Vehe-Glirius. Life and Work of a Radical Antitrinitarian with his collected writings. Budapest-Leiden, 1982.
- DÁVID Ferenc Értekezése a kettős istenségről. De Dualitate. Fordította Márkos Albert. Kolozsvár, 1943.
- DÁVID Ferenc szellemi hagyatéka: Keresztény Magvető. 85(1979). 153.
- Földi és égi hitviták. Válogatás Jacobus Palaeologus munkáiból. Fordította Nagyillés János. Válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta Balázs Mihály. A Dunánál. Budapest., Qui One Quint. Kolozsvár. 2003.
- JAKAB Elek: Dávid Ferenc emléke. Budapest, 1879.
- JAKAB Elek: Adalékok a magyar és a lengyel unitáriusok közti régi testvéri viszony megismeréséhez. Keresztény Magvető. XXIX(1894). 316., XXX(1895). 325.
- JAKAB Elek: Néhány adat Blandrata György élete és jelleme ismeréséhez. Keresztény Magvető. XII(1877). 1.
- PÁSKÁNDI Géza: Erdélyi triptichon. Kriterion. Bukarest - Kolozsvár. 1998.
- POMOGÁTS Béla: Három felvonás a zsarnokságról. Páskándi Géza Dávid Ferenc drámájának környezete. (internet)
- ROSHAVEN, C. Craig: The Heresy of Socinus Faustus. (internet)
- SZCZUCKI, Lech: Két XVI. századi eretnek gondolkodó. (Jacobus Palaeologus és Christian Francken). Akadémiai Kiadó. Budapest, 1980.
- The Polish Brethren. Documentation of the History and Thought of Unitarianism in the Polish – Lithuanian Commonwealth and in the Diaspora, 1601-1685. Edited, translated and interpreted by George H. Williams. Harvard Theological Studies. Vol. XXX. New York, 1980. I–II. kötet.

- TÓTH György: Dávid Ferenc ...Emlékezete. A Magyar Unitárius Egyház kiadása. Budapest. Unitárius Kis Könyvtár LXXIV. (év nélkül).
- ZOVÁNYI Jenő: A magyarországi protestántizmus 1565-től 1600-ig. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1977.
- WALLACE, Robert: Antitrinitarian Biography or Sketches of the Lives and Writings of Distinguished Antitrinitarians. London. 1850. I-III. kötet.
- WILBUR, M. Earl: A mi unitárius örökségünk. Fordította és kiegészítette Szent-Iványi Sándor. Az Unitárius Sajtó- és Iratterjesztő kiadása, Kolozsvár 1937–1938.
- WILLIAM, H. George: The Radical Reformation Missouri ³1992.